

и раскрытие связи этой сущности с реальной, зримой *формой* ее проявления. Эти формы, как показал К. Маркс, превратны, обманчивы, вводят в заблуждение исследователя, который ограничивается лишь внешней видимостью происходящих в экономической жизни явлений и процессов. Критический пафос "Капитала" направлен против теоретиков, которые оперируют лишь внешними формами экономических явлений, исследуют поверхностные зависимости, в результате чего экономическая теория занимается лишь тем, что "переводит своеобразные представления капиталистов, захваченных конкуренцией на якобы более теоретический, обобщенный язык, и вымучивает обоснование правильности этих представлений" [2, с. 253]. С сожалением следует отметить, что в последние годы, когда марксизм в стране не в чести, происходит обеднение методологической базы экономических исследований. Сущностный подход к явлениям экономической жизни подменяется инструменталистским, когда самый изощренный инструментарий используется не для проникновения в суть происходящего в экономике, а для фиксации и дотошном описании внешних форм явлений, поверхностных связей между ними и "онаучивания" представлений наиболее активных агентов современного бизнеса.

Листая страницы "Капитала", испытываешь чувство огорчения, что содержащееся в нем колоссальное научное и методологическое богатство остается сегодня за рамками профессиональной подготовки экономистов, не оказывает своего позитивного воздействия на формирование методологической культуры, высокого профессионального уровня специалистов высшей квалификации в области экономики.

Литература: 1. Маркс К., Энгельс Ф. Письма о "Капитале". — М.: Политиздат, 1986. — 352 с. 2. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. (Предисл. Ф. Энгельса. Пер. И.И. Скворцова-Степанова). Т. 1. — М., Политиздат, 1973. — 908 с. 3. Samuelson P.A., Nordhaus W.D. Economics. Twelfth Ed. — Intern. Stud. Ed. — McGraw-Hill, Inc., 1985. — 952 p.

ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ У ДОСЛІДЖЕННІ МЕЗОРІВНЕВИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 658.14/17

**Ястремська О.М.,
Медведєва І.Б.**

В Україні триває складний процес становлення незалежної держави, її інтеграції в світову економічну систему, успішне протікання якого вимагає розробки виваженої інвестиційної політики як на загальнодержавному макrorівні, так і на регіональному — мезо. Основою опрацювання та впровадження регіональної політики капіталовкладень є визначення інвестиційної привабливості певної території. Тільки з урахуванням такої інформації органи регіонального управління і місцевого самоврядування будуть у змозі скоригувати свої дії щодо залучення коштів, необхідних для розвитку території, інвестори — прийняти обгрунтоване рішення відносно комерційної доцільності капіталовкладень, територіальна громада — визначити своє ставлення з приводу суспільної корисності запропонованих заходів. Таким чином, питання аналізу інвестиційних процесів на рівні регіонів є актуальним, вимагає постійної уваги і має, безсумнівно, практичне значення.

Для того, щоб здійснити обгрунтований аналіз регіональних інвестиційних процесів, визначити вагомі чинники впливу, необхідно обрати адекватні методи дослідження, за допомогою яких можна побудувати математичні моделі, що достовірно та повно описують реальні економічні процеси і включають до свого складу показники, які дозволять однозначно визначити складові інвестиційної привабливості регіонів.

Аналіз сучасних літературних джерел довів, що проблема дослідження інвестиційних процесів на мезорівні розкривається в роботах таких видатних учених, як І.А. Бланк,

А.П. Голюков, О.П. Топчієв, та інших. Однак тенденції розвитку соціально-економічних процесів в Україні настільки динамічні, що сукупність складових інвестиційної привабливості та їх показників необхідно постійно уточнювати. Тому виникає об'єктивна необхідність у розвитку існуючого методичного забезпечення щодо визначення інвестиційної привабливості регіонів. Узагальнення особливостей існуючих методик дозволяє зробити наступні висновки. Різні методики використовують розподіл на складові, що не співпадають, відрізняючись якісним складом показників, серед яких є абсолютні і відносні; сукупність складових не є комплексно-достатньою і не враховує особливості розташування регіонів; значна кількість методик побудована під впливом необгрунтованого підвищення значущості фінансово-інвестиційних ринків, рівень розвитку яких пропонується використовувати як індикатор інвестиційної привабливості, в окремих методиках пропонується вирішувати питання оцінки привабливості за допомогою одного показника — представника певної складової або групи коефіцієнтів; в якості основних методів визначення складу показників пропонується використовувати методи прямого обчислення й експертні, що не є достатньо обгрунтованою пропозицією. Таким чином, існують наступні проблеми у визначенні інвестиційної привабливості регіонів України:

необхідно постійно уточнювати склад напрямків і показників оцінки в умовах швидкозмінного трансформаційного середовища;

для обгрунтування складу напрямків і показників доцільно використовувати математичні методи, які б не спотворювали статистичну інформацію і дозволяли зробити науково обгрунтовані висновки;

на основі отриманої узагальненої інформації щодо стану розвитку всіх регіонів України слід синтезувати систему значущих показників, що притаманні загальним тенденціям інвестування.

Як показав проведений аналіз літературних джерел, практика роботи регіональних управлінь економіки облдержадміністрацій,

обласних управлінь статистики, всі чинники впливу на соціально-економічний розвиток регіонів доцільно охарактеризувати системою показників, що наведена у табл. 1, і згрупувати в складові ринково-інвестиційної інфраструктури, демографічного стану, ризикованості підприємницького середовища, загальноекономічного розвитку, наукового потенціалу, використання природно-ресурсного потенціалу. Застосування запропонованої сукупності складових обумовлюється тим, що в комплексі вони характеризують повний ресурсний потенціал регіону, а також відповідають головним світовим тенденціям інвестиційної політики: інноваційній спрямованості та зваженій ризикованості. Певний вплив на вибір показників також здійснила існуюча в Україні система статистичної звітності, завдяки якій у всіх регіонах управління статистики збирають, аналізують і публікують тільки певні дані щодо результатів розвитку територій.

Таблиця 1

Показники аналізу регіональних інвестиційних процесів

Умовне позначення показника	Найменування показника
1	2
1. Ринково-інвестиційна інфраструктура	
X1	середній розмір сплаченого статутного капіталу одного діючого банку, млн. грн.;
X2	питома вага приватизованих підприємств у загальній їх кількості, %;
X3	питома вага будівничо-монтажних підрядних робіт в обсязі валової доданої вартості, %;
X4	щільність залізничних колій, км/1000 км ² ;
X5	щільність автошляхів, км/1000 км ²
2. Демографічний стан	
X6	рівень безробіття, %;
X7	рівень соціальної напруженості, %;
X8	коефіцієнт дитячої смертності;
X9	коефіцієнт співвідношення між кількістю зайнятих у промисловості до кількості зайнятих у сільському господарстві;

Продовження табл. 1

Закінчення табл. 1

1	2
X10	коефіцієнт співвідношення між кількістю міського зайнятого населення до кількості населення, зайнятого у сільському господарстві;
X11	грошові витрати і заощадження на душу населення, грн.;
X12	середній розмір грошового банківського вкладу на душу населення, грн./чол.
3. Ризикованість підприємницького середовища	
X13	середній обсяг шкідливих викидів на одне підприємство, тис. т.;
X14	кількість злочинів на душу населення;
X15	питома вага кількості злочинів в регіоні до загальної кількості злочинів по Україні;
X16	питома вага незавершеного будівництва в загальній вартості будівничо-монтажних робіт;
X17	коефіцієнт співвідношення дебіторської заборгованості до кредиторської
4. Загальноекономічний розвиток	
X18	валова додана вартість на душу населення, грн./чол.;
X19	питома вага валової доданої вартості регіону у валовій доданій вартості в цілому по Україні;
X20	інвестиції в основний капітал на душу населення, грн./чол.;
X21	індекс господарчого розвитку регіону;
X22	коефіцієнт співвідношення обсягів експорту й імпорту;
X23	питома вага темпів валової доданої вартості до темпів капіталовкладень;
X24	коефіцієнт співвідношення питомої ваги обсягу промислового виробництва до питомої ваги капіталовкладень у виробничу сферу регіону;
X25	питома вага прямих інвестицій з регіону в економіку інших країн у їх загальному обсязі в Україні;
X26	коефіцієнт співвідношення питомої ваги регіону в загальному обсязі промислового виробництва до питомої ваги регіону в загальному обсязі прямих іноземних інвестицій в регіон
5. Науковий потенціал	
X27	питома вага обсягу наукових досліджень і розробок, виконаних власними силами наукових організацій в обсязі валової доданої вартості регіону;

1	2
X28	питома вага обсягу фінансування наукових і науково-технічних робіт за рахунок держбюджету в загальному обсязі їх фінансування;
X29	питома вага чисельності докторів і кандидатів наук у загальній чисельності зайнятого населення в усіх сферах економіки
6. Використання природно-ресурсного потенціалу	
X30	питома вага споживання вугілля в регіоні в обсязі його споживання в Україні;
X31	питома вага споживання природного газу в регіоні в обсязі його споживання в Україні;
X32	питома вага лісовідтворення лісового фонду регіону в його загальному обсязі в Україні

За наведеними в табл. 1 показниками було здійснено аналіз інвестиційної привабливості всіх регіонів України за даними 1996 – 2000 років з метою визначення найвагоміших складових і чинників впливу на активізацію політики капіталовкладень, обґрунтування їх взаємозв'язку та взаємозалежності. Основним методом дослідження було обрано факторний аналіз, який дозволяє суттєво скоротити перелік показників та представити інформацію в стислому і неспотвореному вигляді.

Аналізуючи запропоновану й використану систему показників (див. табл. 1), що характеризує інвестиційну привабливість регіонів України, можна прийти до висновку, що вона відрізняється комплексністю і системністю, але є досить складною: певні показники є результатами-ознаками, що знаходяться у безпосередньому зв'язку з результатами-аргументами. Тому виникає об'єктивна необхідність у побудові кореляційної матриці з усіма 32 показниками для того, щоб визначити існування статистичного зв'язку між парами показників інвестиційної привабливості регіону. Нульова гіпотеза про відсутність такого зв'язку спростується, тому що з імовірністю 95% можна стверджувати про його наявність (згідно з отриманими результатами кореляційної матриці). Але для певної частини показників виявлений статистичний зв'язок не є істотним, що

підтверджують їхні коефіцієнти кореляції. До таких показників віднесено: питому вагу підприємств до валової доданої вартості (ВДВ) в регіоні, щільність залізничних та автомобільних шляхів на 1000 км², коефіцієнт дитячої смертності, питому вагу незавершеного будівництва в загальній вартості будівничо-монтажних робіт в регіоні, індекс господарчого розвитку регіону, питому вагу лісовідтворення лісового фонду регіону в його загальному обсязі в Україні. Всі інші показники табл. 1, які мають істотний статистичний зв'язок, доцільно використати в подальшому дослідженні чинників інвестиційної привабливості регіонів методом класичного факторного аналізу. Отримані результати аналізу на основі статистичних даних по всіх регіонах України за 1996 – 2000 роки наведені у табл. 2.

Таблиця 2

Характеристики факторів

Номер фактора	Власне значення	Відсоток загальної дисперсії	Відсоток кумулятивної дисперсії
1	9,14506	44,792	44,792
2	3,89013	19,054	63,845
3	2,70592	13,253	77,099
4	1,29213	6,329	83,427

Результати проведеного факторного аналізу довели, що особливості інвестиційних процесів, тобто інвестиційну привабливість регіону, доцільно охарактеризувати першими чотирма отриманими факторами, які пояснюють 83,427% варіабельності, що є достатнім для обґрунтування загальних тенденцій мезорівневого інвестування, виявлення чинників впливу та вагомих показників інвестиційної привабливості регіонів. Наявність чотирьох факторів свідчить про внутрішню незбалансованість регіональних інвестиційних процесів. Якщо б факторів було три або менше і вони пояснювали більше 80-ти% загальної дисперсії, можна було б зробити висновок про внутрішню злагодженість і типовість інвестування на території всіх регіонів країни.

Застосування класичної факторизації за типом ротації Varimax дозволило отримати навантажувальні характеристики показників за кожним фактором, які наведені у табл. 3.

Таблиця 3

Навантажувальні характеристики показників мезорівневої інвестиційної привабливості

Код показника	Навантажувальні характеристики			
	фактор 1	фактор 2	фактор 3	фактор 4
X1	0,277798	0,46756	0,589881	0,00565794
X2	-0,220197	-0,0768782	0,599697	-0,054915
X6	-0,184106	-0,139268	0,728133	0,00596988
X7	0,175577	0,257983	-0,82715	-0,0829422
X9	0,748764	0,0625934	-0,154445	0,236105
X10	0,845529	0,37858	-0,0665034	0,243172
X11	0,174608	0,771183	0,506836	-0,052158
X12	0,187736	0,460536	0,750625	0,147696
X13	0,919422	0,0495226	-0,109798	0,279637
X14	0,289356	0,562001	-0,0731947	0,546422
X15	0,731001	0,557401	-0,0516797	0,232735
X17	-0,0253046	0,416111	-0,036717	0,0292772
X18	0,401472	0,733621	-0,0813604	0,374618
X19	0,725924	0,662659	0,0295454	0,0336191
X20	0,295668	0,717362	0,165666	0,143986
X22	0,449673	-0,217188	0,188329	0,522393
X23	-0,0681026	-0,182626	-0,394479	0,110081
X24	0,227384	0,176205	-0,0176966	0,624017
X25	0,230408	0,553329	-0,129338	-0,381147
X26	0,190126	-0,0795681	-0,248027	0,579289
X27	0,0320121	0,811733	-0,0299036	0,00574662
X28	-0,216152	0,0271936	-0,108567	-0,716096
X29	0,112139	0,860881	0,0976554	-0,261269
X30	0,952534	-0,010758	-0,0305257	0,181248
X31	0,85427	0,427506	0,0154432	0,133772

Перший фактор є найвагомимим, він пояснює 44,792% загальної дисперсії чинників. Аналізуючи склад його навантажувальних характеристик, значущість яких перевищує 60%, можна визначити внутрішню взаємозалежність і взаємообумовленість показників, що характеризують інвестиційну ситуацію в регіонах. Найсуттєвіший вплив на інвестиційні

процеси здійснюють: питома вага споживання вугілля і природного газу в регіонах до їх споживання в Україні, середній обсяг шкідливих викидів на одне підприємство, співвідношення між кількістю зайнятих у промисловості до зайнятих у сільському господарстві, питома вага міського працездатного населення до такого ж у сільській місцевості, питома вага злочинних дій у регіоні в їх загальному обсязі по Україні, питома вага валової доданої вартості регіону в її обсязі по Україні. Аналіз показників виявляє найзначніші чинники впливу на інвестиційну ситуацію, до яких належать: демографічна ситуація, ризикованість, природно-ресурсний потенціал, економічні результати. Тобто зростання валової доданої вартості виробництва в регіонах в основному базується на використанні природних ресурсів завдяки праці населення, але загальна ситуація в регіонах є ризикованою. Таким чином, перший найвагоміший фактор слід інтерпретувати як комплексну загальноекономічну складову використання ресурсно-трудового потенціалу в умовах ринку.

Другий фактор, який пояснює 19,054% загальної дисперсії, що є досить значним, висвітлює наступні чинники впливу, які були винайдені за навантаженням факторних характеристик: грошові витрати та заощадження, ВДВ, інвестиції в основний капітал на душу населення в регіоні, ВДВ регіону до загальної ВДВ України, питому вагу вартості обсягу наукових досліджень і розробок, виконаних власними силами наукових організацій у співставлених цінах 1996 р., до обсягу ВДВ регіону, питому вагу докторів і кандидатів наук до кількості зайнятого населення. Аналізуючи виявлені показники, можна зробити висновок: другий фактор доцільно інтерпретувати як інноваційно-інвестиційну складову впливу на результати загальноекономічного розвитку регіонів.

Третій фактор, що пояснює 13,253% загальної дисперсії, є також досить впливовим. Найбільшого значення, завдяки характеристикам навантаження, отримали наступні показники, що увійшли до його складу: рівень безробіття, соціальної напруженості, середній

розмір банківського вкладу на душу населення; менший вплив (але на межі обмеження в 60% навантаження) здійснюють чинники середнього розміру сплаченого статутного капіталу на один діючий банк (філію, представництво) в регіоні, а також питома вага приватизованих підприємств у загальному обсязі промислових підприємств регіону. Це свідчить про слабкий вплив інвестиційно-ринкової інфраструктури на активність процесів капіталовкладень у регіонах України, її недостатню розвиненість, тобто третій фактор характеризує негативні ринкові тенденції, що дестабілізують позитивну інвестиційну динаміку. Таким чином, третій фактор доцільно розглядати як об'єктивну дію ринкових сил, тобто ринкову складову.

Четвертий фактор, що має найменший вплив на інвестиційні процеси (6,329% загальної дисперсії) включає до свого складу наступні вагомні показники: питому вагу обсягів фінансування з держбюджету наукових та науково-технічних розробок до загального їх фінансування в регіонах (з негативним впливом); співвідношення питомих ваг промислового виробництва до капіталовкладень у виробничу сферу; на межі прийнятої вагомості знаходяться показники кількості злочинів на душу населення, співвідношення обсягів експорту та імпорту, співвідношення питомих ваг промислового виробництва до обсягів прямих іноземних інвестицій. Виходячи з переліку виявлених показників, можна прийти до висновку, що суттєвий позитивний вплив на інвестиційну активність здійснюють суб'єкти промисловості, держава проявляє низьку фінансову підтримку, зменшуючи свій вплив на економічний розвиток регіонів. Іноземні інвестори також не виявляють значної зацікавленості у капіталовкладенні в економіку України. Усі ці названі причини є підґрунтям для прояву негативних тенденцій, що проявляються у погіршенні криміногенної ситуації. Таким чином, четвертий фактор слід розглядати як виробничу складову, яку доцільно об'єднати з першим фактором за спорідненістю показників, і як загальноекономічний стан регіону.

Узагальнюючи виявлені в процесі застосування факторного аналізу тенденції інвестицій-

ної політики на рівні регіонів України, необхідно виділити чотири вагомні складові, що мають значний вплив на її стан та розвиток: комплексну загальноекономічну складову використання природно-ресурсного і трудового потенціалів, в умовах ризикового оточення інноваційно-інвестиційну, ринкову і виробничу складові. Це свідчить про те, що інвестиційну привабливість регіонів доцільно визначати як сукупність показників за напрямками: загальноекономічний розвиток території, використання природно-ресурсного потенціалу, демографічна ситуація, ризикованість, науковий потенціал (табл. 4).

Таблиця 4

Напрямки і показники визначення інвестиційної привабливості регіону

Напрямок	Показник
1	2
1. Загально-економічний розвиток	1.1. Валова додана вартість на душу населення. 1.2. Питома вага валової доданої вартості регіону у валовій доданій вартості по Україні в цілому. 1.3. Інвестиції в основний капітал на душу населення в регіоні. 1.4. Коефіцієнти співвідношення питомої ваги обсягу промислового виробництва до питомої ваги обсягу капіталовкладень у виробничу сферу регіону. 1.5. Питомої ваги обсягу промислового виробництва до питомої ваги регіону в загальному обсязі прямих іноземних інвестицій. 1.6. Питома вага прямих інвестицій з регіону в їх загальному обсязі в Україні. 1.7. Середній розмір сплаченого статутного капіталу на один діючий банк. 1.8. Питома вага приватизованих підприємств до загальної кількості підприємств у регіоні.
2. Природно-ресурсний потенціал	2.1. Питома вага споживання вугілля в регіоні в обсязі його споживання в Україні. 2.2. Питома вага споживання газу в регіоні в обсязі його споживання в Україні.

Закінчення табл. 4

1	2
3. Демографічна ситуація	3.1. Рівень безробіття. 3.2. Рівень соціальної напруженості. 3.3. Коефіцієнт співвідношення між кількістю зайнятих у промисловості до кількості зайнятих у сільському господарстві. 3.4. Коефіцієнт співвідношення між кількістю міського зайнятого населення до кількості населення, зайнятого у сільському господарстві. 3.5. Грошові витрати та заощадження на душу населення в регіоні. 3.6. Середній розмір грошового банківського вкладу на душу населення в регіоні.
4. Ризикова-ність	4.1. Середній обсяг шкідливих викидів на одне підприємство. 4.2. Питома вага кількості злочинів, заподіяних в регіоні, до загальної їх кількості в Україні.
5. Науковий потенціал	5.1. Питома вага обсягу наукових досліджень і розробок, виконаних власними силами наукових організацій в обсязі валової доданої вартості регіону. 5.2. Питома вага обсягу фінансування наукових і науково-технічних робіт за рахунок держбюджету в загальному обсязі їх фінансування. 5.3. Питома вага чисельності докторів і кандидатів наук у загальній чисельності зайнятого населення в усіх сферах економіки регіону.

Оскільки регіони України мають значні відмінності в спрямованості та рівнях розвитку, виникає необхідність у визначенні їх розподіленості за інвестиційною привабливістю.

Застосування факторного аналізу дозволило визначити ознаки, за якими регіони України є подібними за інвестиційним положенням та ситуацією. Просторове розподілення за першими трьома факторами регіонів України (рис. 1) доводить, що вони незгруповані та мають явне нерівномірне розсіювання. В процесі подальшого дослідження і обмеження кількості факторів першими двома, найбільш значущими (вплив третього фактора на протікання інвестиційних процесів за його власним значенням у факторному аналізі є

менш істотний), результати аналізу не покращилися (рис. 2), тобто розподіл регіонів за інвестиційною привабливістю не є однозначним та рівномірним. На цій основі можна зробити висновок, що застосування факторного аналізу не є достатнім для висновків щодо інвестиційно-трансформаційних перетворень на мезорівні.

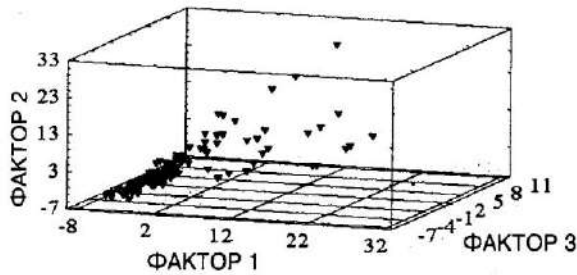

Рис. 1. Діаграма розсіювання за трьома факторами

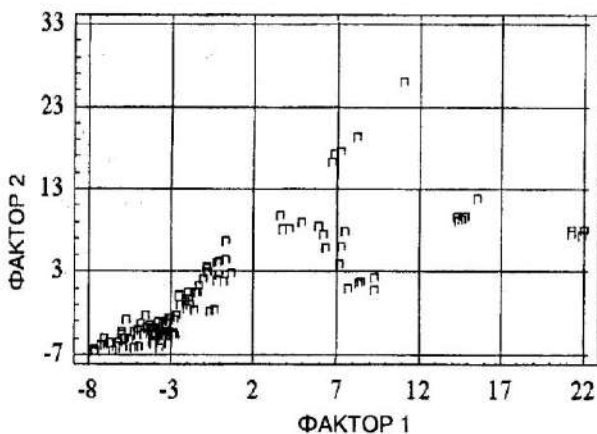

Рис. 2. Діаграма розсіювання за двома факторами

Методом, який дозволяє здійснювати розподіл регіонів за сукупністю виділених факторів, є кластерний аналіз (засіб "зерен", тобто об'єктів, біля яких будуть ґрунтуватися інші об'єкти — регіони з подібними ознаками).

Кластерний аналіз дозволяє зібрати споріднені за інвестиційною привабливістю регіони в один кластер.

Як показали результати проведеного кластерного аналізу за виділеними першими двома значущими факторами (рис. 3), серед регіонів України за інноваційно-інвестиційною та комплексною загальноекономічною складовою найпривабливішими регіонами для капітало-

вкладень є Київський, Дніпропетровський, Донецький, Запорізький, Луганський, Харківський. Саме вони складають стійку групу інвестиційно привабливих об'єктів, до яких періодично приєднується Одеська область (рис. 3).

Рис. 3. Кластеризація регіонів України за комплексною загальноекономічною та інноваційно-інвестиційною складовими

Результати кластеризації регіонів (рис. 4 – 6) за другим інноваційно-інвестиційним фактором та показниками першого фактора, що мають високі навантаження, підтверджує склад першого мезокластера. Це дозволяє прийти до висновку, що серед регіонів України є явні лідери, склад яких стійкий і практично не змінюється, тобто не залежить від окремих факторів впливу. Всі інші регіони характеризуються приблизно однаковим рівнем інвестиційної привабливості, і їх ідентифікацію буде реалізовано в подальших дослідженнях.

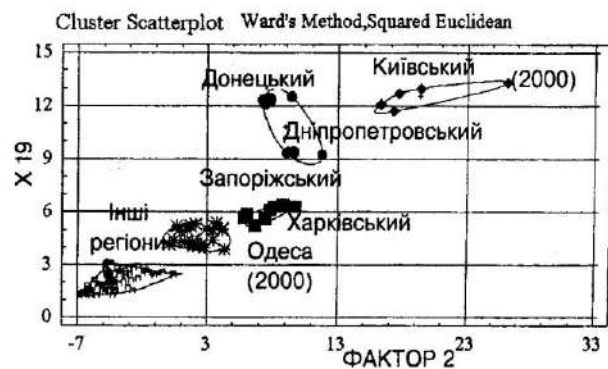

Рис. 4. Кластеризація регіонів України за інноваційно-інвестиційною складовою та показником питомої ваги ВДВ регіону в загальному обсязі ВДВ України

Рис. 5. Кластеризація регіонів України за інноваційно-інвестиційною складовою та показником середнього обсягу шкідливих викидів одним промисловим підприємством регіону

Рис. 6. Кластеризація регіонів України за інноваційно-інвестиційною складовою та показником співвідношення кількості зайнятих у промисловості до зайнятих у сільському господарстві регіону

Таким чином, проведені дослідження дозволили прийти до наступних висновків. Адекватними методами дослідження інвестиційних мезорівневих процесів є факторний і кластерний аналізи. Основними складовими інвестиційної привабливості регіонів України є комплексна загальноекономічна, інноваційно-інвестиційна, ринкова, виробнича, що характеризуються запропонованою системою показників. Застосування наведених методів і системи показників дозволило визначити регіони — лідери інвестиційних процесів, серед яких Харківська область є безпосереднім представником.

ОСВІТА ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ

УДК 316. 43:378.1

Кузь О.М.,
Бірюкова М.В.

Інтерес до проблем освіти невинуватковий, оскільки людське суспільство знаходиться зараз на етапі переходу до нового типу цивілізації. Багато рис майбутнього постіндустріального суспільства сьогодні ще не зовсім прозорі, однак найбільш загальні його характеристики виразно проглядаються вже сьогодні. Сучасні тенденції входження в нову еру пов'язані зі зміною технологічної основи суспільного виробництва, на зміну машинним технологіям приходять інформаційні; істотно зростають темпи НТП, кардинальні інформаційні й технологічні зміни з циклічних стають перманентними, відбувається зміна співвідношення між сферами суспільного виробництва, все менша та менша частина самодіяльного населення зайнята в традиційно "людиніємких" для індустріальної цивілізації сферах промисловості і сільського господарства, все більша — у сфері послуг, науці, освіті, культурі тощо; змінюється характер і зміст людської праці, людина виключається з процесу машинного виробництва і перестає залежати від його змісту та швидкості; праця, "підлегла" логіці машинного виробництва, все більш і більш стає працею "власне людською": творчою, інтелектуальною; і нарешті (а це вірогідно), найбільш важлива тенденція, що визначає напрямки реформи освіти — об'єктивно змінюється місце людини в новому світі, що народжується, людина з гвинтика в системі виробництва, у всій системі суспільних відносин перетворюється в справжнього, реального суб'єкта соціального прогресу.